

SARMIZEGETUSA ȘI RĂZBOAIELE MARCOMANICE

În cursul săpăturilor arheologice din vara lui 1974 a fost găsită în interiorul templului lui *Liber Pater*, lângă peretele sudic, o lespede epigrafică de marmură. Piesa, aflată cu fața în sus și cu colțul din dreapta, sus, lipsă, măsoară $66 \times 155 \times 18$ cm. Pe cele două laturi se află câte o margine ornamentată, ca și în alte cazuri la Sarmizegetusa¹, cu capete de vulturi și rozete. Cîmpul inscripției măsoară 46×95 cm. Literele au în r. 1 înălțimea de 7 cm, în r. 2—4 de 5,5 cm, iar în r. 5—6 de 5 cm. Cuvintele sînt despărțite, dar nu întotdeauna, de puncte. Acestea lipsesc în r. 1 între LIBERO și PATRI, în r. 3 între A și VII, în r. 4 între EXVSTOS și PECVNIA, iar în r. 5 între OB și SCRIBATVM. În r. 6 în locul punctului a fost folosită o *hedera*. Cit despre ligaturi, găsim în r. 2 V+A și în r. 3 dublarea, dintr-o greșală, a lui I.

Iată textul inscripției:

Libero Patri Aug(usto) sac(rum) / L(ucius) Apul(eius) Marcus dec(urio) col(oniae), quaes(tor) / porticus cum cubiculis a vi<i> hostium exustos pecunia / sua ob scribatum restituit / permittente ordine.

Nomen-ul dedicantului, *Apuleius*, scris mai frecvent cu doi P, e italic². *Marcus*, de fapt un *praenomen*, joacă de data aceasta rolul unui *cognomen*. Acest L. Apuleius Marcus, decurion și quaestor al coloniei, i-a închinat inscripția lui Liber Pater, după refacerea din banii săi și cu permisiunea ordinului decurionilor a porticurilor și a încăperilor adiacente templului propriu-zis. Cauzele acestei „generalități” prezintă cel mai mare interes pentru cunoașterea nu numai a domeniului de competență al magistraților din orașele romane, ci și a unui capitol zbuțuit din istoria Daciei și a capitalei sale.

Treapta pe care se afla L. Apuleius Marcus, atunci cînd a așezat inscripția, era *quaestura*. Motivul daniei e exprimat de cuvintele *ob scribatum*. Substantivul *scribatus*, -ūs, derivat din *scribūre*, frecventativul verbului *scribere*, e foarte rar folosit³. Modul lui de folosire în răspunsul dat de cei doi Philippi unui oarecare Probus, *Cod. Iust.* VII, 62, 4: *Si ad scribatum nominatus non provocasti, convelli statuta non potest*, a făcut ca acestui cuvînt să i se dea sensul de *meserie, ocupație*

¹ Aproape la fel au fost executate, foarte probabil în același atelier, următoarele piese: G. Téglás, *Klio*, X, 1910, p. 495, nr. 1 = N. Gostar, *Materiale*, II, 1956, p. 639—642; I. Piso, *Apulum*, XIII, 1975, p. 677, nr. 5; un fragment inedit anepigrafic în zidul bisericii din Peșteana, provenind, fără îndoială, din Sarmizegetusa. Asemănătoare ca decorație, dar diferită ca stil, e o inscripție găsită în templul maurilor din Micia, C. Daicoviciu, în *Sargetia*, II, 1941, p. 118—120 = idem, *Dacica*, Cluj, 1969—1970, p. 261 = *AnnEp*, 1944, 74.

² W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 427, 453, 458, 460, n. 1. În Dacia întîlnim o *Apuleia* în CIL, III, 968 (Doștat).

³ v. Aeg. Forcellini, *Lexicon totius Latinitatis*, V, Pratum, 1871, p. 387.

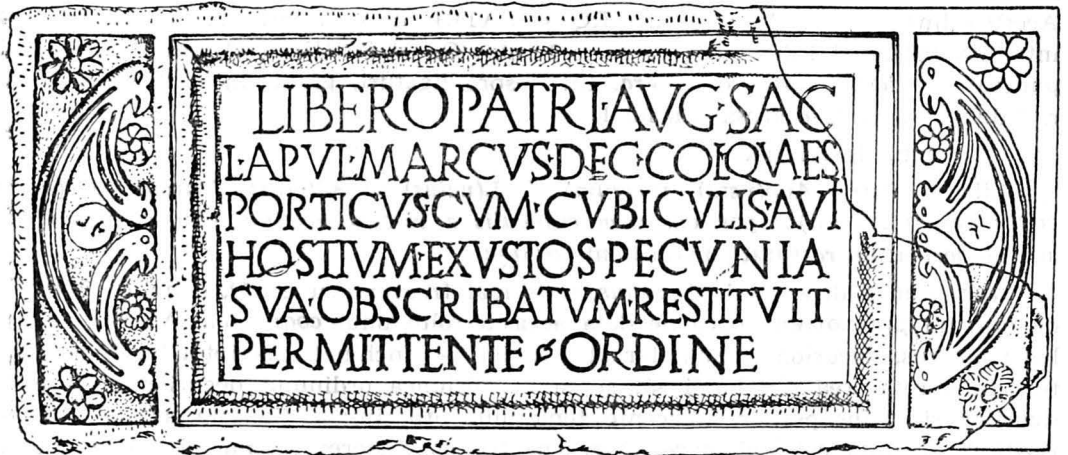

Fig. 1 — Inscripție din templul lui Liber Pater (Muz. Sarmizegetusa).

*de scrib*⁴. Nu credem că e singurul sens, căci ni se pare ciudat ca un simplu scrib să se fi putut adresa împăratului cu o plingere. În ce privește inscripția de la Sarmizegetusa, legătura dintre magistratura exercitată de L. Apuleius Marcus și *ob scribatum* nu poate fi nicidecum întâmplătoare.

La Roma, după retragerea controlului asupra *aerarium*-ului, *quaestores urbani* au avut ca principală sarcină păstrarea în arhive a hotărârilor senatului. Aveau însă un rol și în trecerea acestora în procesele verbale ale ședințelor⁵. *Quaestores urbani* asistau uneori, ca păstrători ai actelor, la arendările de între-

⁴ *ibidem*: *abstractum a scriba, quo scribae munus et officium significatur*; H. Heumann — E. Seckel, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*¹⁰, Graz, 1958: *das Amt eines Rats- oder Gerichtsschreibers*; R. Klotz, *Handwörterbuch der lateinischen Sprache*⁷, Graz, 1963: *Secretariat, Schreiberamt*.

⁵ Cass. Dio, LIV, 36; CIL, VIII, 270 și comentariul lui G. Willmanns, în *EphEp*, II, p. 283; Fl. Iosephus, *Ant. Iud.*, XIV, 10, 10; v. Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, II², p. 489—490, n. 1.

prinderi publice (*locationes*)⁶. În coloniile romane, *quasi effigies parvae simulacrae populi Romani*⁷, ne putem din principiu aștepta ca magistrații să în-deplinească funcții de aceeași natură. Nu lipsesc nici dovezile.

Iată, de pildă, un fragment al unui *senatus consultum* din Caere (CIL, XI, 3614): *descriptum et recognitum factum in pronao aedis Martis ex commentario quem iussit proferri Cupertius Hostilianus per T. Rustium Lysiponum scribam*. Pe Cuperius Hostilianus Th. Mommsen⁸ îl socotește pe bună dreptate *quaestor*. Prin urmare, cine dorea să obțină copia unui decret al decurionilor sau a unui alt act se adresa *quaestorilor*, iar aceștia dădeau dispoziții scribilor⁹. Procesele verbale ale ședințelor ordinului decurionilor, *acta ordinis*¹⁰, erau păstrate în *tabularium*¹¹. Se cunosc două cazuri când acesta a fost dat în grija unui magistrat special: *tabulari(i) pub(lici) curator*, după *quaestură* (CIL, XII, 525 — *Aquae Sextiae*) și *tabularum et librorum curator primus constitutus* (CIL, XIV, 376 — *Ostia*), după modelul din Roma, unde fuseseră instituiți *curatores tabularum publicarum*¹². În mod obișnuit însă supravegherea tabulariilor coloniilor ni se pare normal să fi fost încredințată *quaestorilor*¹³, care îi aveau subordonați ca funcționari publici pe scribi¹⁴.

Apelăm la încă un fragment al unui *senatus consultum*, de data aceasta din Pisae (CIL, XI, 1420—1421): *Ilviri ea omnia, quae supra scripta sunt, coram proquaestoribus primo quoque tempore per scribam publicum in tabulas publicas referenda curent*. Nu are nici o importanță că avem de-a face cu promagistrați și nu cu magistrați. Reiese oricum că hotărârile ordinului decurionilor (ale senatului) erau făcute publice prin osteneala scribului, dar sub supravegherea și cu garanția *quaestorilor*¹⁵. De aici pînă la rolul *quaestorilor* în redactarea însăși a actelor, după modelul Romei, nu e decît un pas.

În inscripția noastră prin *scribatus* înțelegem funcția de șef al cancelariei. L. Apuleius Marcus a exprimat în loc de numele magistraturii fie una dintre funcțiile ei, fie, mai probabil, domeniul de competență atribuit lui. E de presupus, deci, că el se afla în fruntea cancelariei, în timp ce celălalt *quaestor* conducea aerariul. Nu credem că domeniile de competență ar fi fost net despărțite. Fără îndoială că printre cele mai importante acte păstrate în *tabularium* se aflau registrele de socoteli¹⁶, care depindeau de *aerarium*.

Ce-l va fi determinat pe L. Apuleius Marcus să întreprindă o lucrare atît de costisitoare? Nu se cunosc exemple de *quaestori* care să fi plătit la intrarea în

⁶ Th. Mommsen, *op. cit.*, II², p. 427, n. 2; p. 560.

⁷ A. Gellius, XVI, 13, 9.

⁸ Th. Mommsen, *op. cit.*, III, p. 1013, n. 2.

⁹ *ibidem*; W. Liebenam, *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*, Leipzig, 1900, p. 244. Din CIL, X, 7852 din Sardinia proconsulară reiese că actele erau puse la dispoziție spre copiere de către *scriba quaestorius*.

¹⁰ Despre relația dintre *acta ordinis* și *commentarii* v. Th. Mommsen, *op. cit.*, III, p. 1015, n. 2; p. 1019, n. 1.

¹¹ W. Liebenam, *op. cit.*, p. 244, 278—279, 290—291.

¹² Th. Mommsen, *op. cit.*, II², p. 545, 558; idem, în *EphEp*, III, 1877, p. 328.

¹³ v. și W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangstaates*, Wiesbaden, 1973, p. 157.

¹⁴ cf. W. Liebenam, *op. cit.*, p. 278, 290.

¹⁵ W. Liebenam, *op. cit.*, p. 244; Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, III, p. 1013, n. 2.

¹⁶ v. Th. Mommsen, *op. cit.*, II², p. 491, n. 2.

magistratură *summa honoraria*. Nici n-o plăteau, din pricina cauțiunii prea mari la care erau obligați¹⁷, ceea ce nu înseamnă că erau scutiți și de corvezi, așa zisele *munera*, cu costul de a degreva aerariul¹⁸. Promisiunea de a executa o lucrare în folosul comunității devenea, în urma unui decret al decurionilor, un act juridic și-l obliga pe cel în cauză să-l onoreze¹⁹. În felul acesta trebuie înțeleasă expresia *permittente ordine*, neîntilnită, după știrea noastră, până acum și folosită în locul obișnuitului *ex decreto decurionum*.

*

Cine au fost *hostes* ajunși pînă sub zidurile Sarmizegetusei și cu ce prilej? O altă inscripție, CIL, III, 7969, pierdută din păcate, ne poate ajuta să dăm un răspuns:

[*Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aur(elio) Antonino Aug(usto) / pont(ifici) max(imo) trib(unicia) [pot(estate) ... imp(eratori) ... co(n)s(uli) ... pro / c]o(n)s(uli) Armen(iaco) Med(ico) [Parth(ico) Max(imo) Divi] / Antonini fil(io) Divi [Veri Parth(ici) Max(imi) fra/t]ri Divi Hadr(iani) nep(oti) Divi [Traiani Parth(ici)] / pronepoti Divi Nervae [abnep(oti) Co]lonia Ulp(ia) Traiana Aug(usta) Dac(ica) [Sar(mizegetusa)]²⁰ / ancipiti periculo virtutib(us) restituta.*

Pentru o datare precisă lipsește numărul puterii tribuniciene a împăratului. Deoarece însă L. Verus e numit Divus, inscripția a fost așezată după moartea acestuia, survenită în februarie 169²¹. Primejdia crincenă a constituit-o, așa cum a arătat încă Th. Mommsen²², un atac al marcomanilor sau al aliaților lor quazi sau iazigi. Ascunderea tăblițelor cerate în galeriile de la Roșia Montană (Alburnus Maior) a fost pusă pe bună dreptate în legătură cu o incursiune a barbarilor în timpul primului război marcomanic. Deoarece ultima tăbliță e datată în 29 V 167, a părut că la această dată se întrerupe brusc seria tăblițelor și că, deci, primul atac s-ar fi dezlănțuit în vara aceluiași an²³. E adevărat, aducerea în Dacia a legiunii V *Macedonica* și numirea lui M. Claudius Fronto în fruntea Moesiei Su-

¹⁷ W. Liebenam, *op. cit.*, p. 57.

¹⁸ W. Liebenam, *op. cit.*, p. 151 sqq.; 417 sqq.

¹⁹ CIL, VIII, 1824: *sicut apud acta pollicitus est; Dig. L, 12, 3; L, 12, 6; L, 12, 9; v. W. Liebenam, op. cit., p. 202—205.*

²⁰ Am adăugat lecturii din CIL *Sar(mizegetusa)*, care greu putea lipsi din inscripție.

²¹ P. v. Rohden, în *RE, III*, [1899], 1854.

²² Th. Mommsen, în *EphEp*, IV, 188. În legătură cu datarea inscripției v. și A. R. Birley, *Provincialia. Festschrift für Rudolf Laur-Belart*, Basel — Stuttgart, p. 222.

²³ După părerea lui W. Zwickler, *Studien zur Markussäule*, Amsterdam, 1941, p. 75, nu poate fi presupus un mare atac împotriva Daciei înainte de vara lui 167. Mai rigid e J. Schwendemann, *Der historische Wert der vita Marci bei den Scriptores Historiae Augustae*, Heidelberg, 1923, p. 167—168, după părerea căruia atacul s-a dat în iunie 167; pe o poziție identică sau asemănătoare s-au situat P. Oliva, *Pannonia and the Onset of Crisis in the Roman Empire*, Praha, 1962, p. 275; A. R. Birley, *Provincialia. Festschrift für Rudolf Laur-Belart*, p. 218. A. Alföldi, *Budapest története*, I, 1, Budapest, 1942, p. 192 (v. și n. 222) trage concluzia, pe bază numeroaselor absențe la una dintre ședințele unui *collegium Iovis* (C. I din 9 II 167), că o gravă primejdie a amenințat Dacia la începutul lui 167; situația s-ar fi restabilit pe scurtă durată, pentru ca marele atac să se dezlănțuie după 29 mai. Sintem de părere că, deși situația la granițele provinciei era încordată, nu există dovezi suficiente pentru a susține că barbarii ar fi pătruns în Dacia, indiferent cînd în cursul anului 167.

perior și a Daciei Apulensis au fost determinate de începutul războiului²⁴. Totuși, seria tăblițelor cerate nu poate dovedi, după părerea noastră, pustiirea unei părți a Daciei în 167. Iată datele la care au fost emise: C. XVII — 6 II 131; C. VI — 17 III 139; C. VII — 16 V 142; C. VIII — 6 V 159; C. II — 17 IX 159; C. XXV — 4 X 160; C. III — 20 VI 162; C. V — 20 X 162; C. IX — 23 X 163; C. X — 20 V 164; C. I — 9 II 167; C. XIII — 28 III 167; C. XII — 29 V 167. Seria nefiind continuă și prezentînd și hiatusuri de cîțiva ani, data de 29 V 167 are doar o valoare de termen *post quem*.

Marele atac al marcomanilor a avut loc pe toate fronturile în 170. Acțiunea cea mai răsunătoare a lor a fost pătrunderea în Italia de nord, soldată cu distrugerea orașului Opitergium și încercarea de a cucerii Aquileia. În același an Salonae a fost înconjurată în mare grabă de ziduri²⁵, pe cînd M. Claudius Fronto, guvernatorul celor trei Dacii și a Moesiei Superior, a căzut pe cîmpul de luptă²⁶. Dovada situației deosebit de grele este pătrunderea dușmanului pînă la Sarmizegetusa, de neînchipuit fără căderea sub controlul acestuia a unei părți a Banatului, mai ales a Tibiscumului. Nu avem nici un motiv să credem că Sarmizegetusa ar fi fost cucerită. Sigur este că tot ce se afla în afara zidurilor a fost pustiit. Într-adevăr, săpăturile arheologice conduse de C. Daicoviciu²⁷ și cele reîncepute în anul 1973 arată clar urme de distrugere totală sau parțială, după mijlocul sec. al II-lea, a clădirilor publice și particulare din afara incintei propriu-zise. Îndată după restabilirea, foarte grabnică, a situației, ele au fost refăcute cel puțin la nivelul de dinainte. Inscripția lui L. Apuleius Marcus o confirmă.

H. DAICOVICIU — I. PISO

SARMIZEGETUSA ET LES GUERRES MARCOMANNES

(Résumé)

L'article paraît aussi en français dans *Revue roumaine d'histoire*

²⁴ A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944, p. 38 sqq.

²⁵ CIL. III, 1979, 1980, 6374; v. W. Zwikker, *op. cit.*, p. 175.

²⁶ A. Stein, *loc. cit.*; pentru atacul din 170 v. și W. Zwikker, *op. cit.*, I, p. 150, sqq.; J. Fitz, în *Historia*, XV, 1966, p. 336 sqq.; A. R. Birley, *Marcus Aurelius*, London, 1966, p. 222 sqq., 324 sqq.; idem, *Provincialia. Festschrift für Rudolf Laur-Belart*, p. 214 sqq.; L. Balla, în *ActaClassDebr.*, VII, 1971, p. 74 sqq.

²⁷ v. C. Daicoviciu, în *RE*, Suppl., XIV, [1974], 651.